

A közművelődési könyvtárak funkciói az állomány gyarapítására és használatára vonatkozó kutatások tükrében

Janusz Ankudovicz - Witold Adamiec

Előadásunk* célja, hogy felhívja a figyelmet néhány olyan problémára, amelyek összefüggésben állnak Lengyelország kultúrpolitikájával, illetve e kultúrpolitika elveinek, eszközeinek, hatásainak változásaival.

Vizsgálatunk tárgyát a közművelődési könyvtárak jelentik, ezen belül pedig azok könyvállománya. Az állományok nagyságát, minőségét, struktúráját az utóbbi negyvenegyhány év kultúrpolitikájában lezajlott sokféle tevékenység eredményének tekintjük.

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy célunk nem a problémák részletes és kimerítő vizsgálata, nem is az "objektív" értékelések megfogalmazása és bemutatása, hanem a figyelem felhívása néhány problémára.

Hivatkozni fogunk:

- a könyvtárakat és más kultúrintézményeket érintő nyilatkozatokra, ígéretekre, követelményekre, rendeletekre és tiltásokra, amelyeket az állami - és pártvezetés fogalmazott meg a háború utáni időszak különböző időpontjaiban;
- azokra az eredményekre, amelyeket mi - vagyis a Könyv- és Olvasáskutató Intézet - az elmúlt harminc év alatt az állománygyarapítást és forgalmat követő kutatásaink során elértünk;
- az olvasást és a lengyel társadalom kulturális életének egyéb formáit vizsgáló kutatások eredményeire (intézetünk és más központok kutatásai);
- történészek, szociológusok, művelődés- és könyvtárkutatók munkáira.

Programnyilatkozatokban, jogi okiratokban (dekrétumokban, törvényekben, rendeletekben) és rendkívüli utasításokban, irányelvekben, programokban és egyéb útmutatókban, valamint az előbbiekhöz kapcsolódó munkákban keressük a választ a következő kérdésekre:

- azoknak a hatóságoknak a véleménye szerint, akiktől majdnem minden függ, vajon milyeneknek kell lenniök a közművelődési könyvtáraknak?
- milyen feladatokat vállalhatnak és milyeneket nem?
- mi a közművelődési könyvtárak rendeltetése, szerepköre?
- megvannak-e a közművelődési könyvtárak működéséhez szükséges feltételek?

* A tanulmány a Varsóban 1988 novemberében rendezett nemzetközi olvasáskutató konferencián elhangzott előadás rövidített változata. A konferencia előadásainak teljes szövege megtalálható az OSZK KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárában.

- vajon a közművelődési könyvtárak tevékenységét meghatározó más területeken hoztak-e a könyvtárak optimális működését segítő, kedvező intézkedéseket (vagy legalábbis olyanokat, amelyek nem gátolják őket feladataik ellátásában)?

A könyvvállományok *gyarapítását* és a könyvtárak egészének működését, a könyvkiadást és a kiadói tevékenységet *vizsgálva* a következő kérdésekre kerestünk választ:

- milyen lehetőségeket (feltételeket, eszközöket) kaptak valójában a könyvtárak?
 - vajon képesek voltak-e, tudták-e, akarták-e azokat megfelelő módon használni?
- A közművelődési könyvtárak állományának forgalmát, az olvasást, a társadalomnak a kultúrában való részvételét vizsgálva választ kerestünk az alábbi kérdésekre:
- hogyan reagáltak a kultúrpolitika rendelkezéseire, utasításaira és egyéb megnyilatkozásaira a társadalom azon rétegei, akiket mindezek közvetlenül vagy közvetve érintettek?
 - az említett rendelkezések következtében hogyan változott az érintettek viselkedése, helyzete, hogyan változtak szükségleteik, jutottak-e előnyökhöz?
 - képesek voltak-e, tudtak-e és milyen mértékben hatni a közművelődési könyvtárak a használóikra?
 - mit jelentettek és mit jelentenek most a közművelődési könyvtárak állományukkal a tényleges használók számára?
 - mi az, amit egyes könyvvállományokból ténylegesen használnak, és mi az, amit mellőznek vagy félredobnak? Mi ennek az oka?
 - egyszerűen: milyen feladatokat lát el ténylegesen és kit szolgál a közművelődési könyvtár?
 - hogyan viszonyulnak ezek a tényleges feladatok a kijelölt, elrendelt feladatokhoz?
 - hogyan tükröződik mindez a társadalom tudatában és kulturális aktivitásában és fordítva: milyen mértékben határozza meg ez a társadalmi tudat és kulturális aktivitás a könyvtárak és állományuk kihasználtságát?

Vállalva mindezen problémák megvilágítását, meg vagyunk győződve arról, hogy közülük bármelyik külön-külön és együttesen megérdemelne egy alapos tanulmányozást. A feltett kérdésekre adott válaszaink sem lesznek kimerítőek és teljeseek, hiszen egy cikk keretein belül ez lehetetlen is lenne.

Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy

- a kultúra, és benne a “könyvek rendszere”, bár túlságosan érzékeny, könnyen lerombolható terület, mégse engedelmeskedik az ideiglenes rendeleteknek és tiltásoknak, ha pedig mégis, akkor előfordul, hogy bizonyos változások olyan eredményeket szülnek, amelyek teljesen elütnek az előre látott és várt eredményektől. “A kulturális szükségletek és a nekik megfelelő helyzetek és választékok nem jelennek meg és nem tűnnek el a mi kívánságaink szerint. Ezeket a folyamatokat bizonyos szabályok határozzák meg.”¹
- “A kultúra abban a mértékben vonzza és serkenti aktív részvételle a kollektívák tagjait, amennyire az ő kifinomult és szimbólikus formái képesek együttesen részt venni a gyakorlati életben.”²
- “A kultúrpolitikának számolnia kell a társadalmi erőkkal, amelyek a mi körülményeink között létrehozhatók és létre is kell hozniuk a kultúra fejlődésének folyamatait.”³

— “Az 1975 után bekövetkezett válság miatt kulturális felszereltségünk és az utóbbi időben már a kultúrában való részvételünk mutatói is a táblázatok aljára kerültek... Ez azonban azt jelenti, hogy kultúrpolitikánkat még jobban át kell gondolni és tervezni.”⁴

Ecikk olvasóinak (főleg azoknak, akik nem ismerik a lengyel reáliákat), tartozunk néhány adat és tény bemutatásával.

A közművelődési könyvtárak - amelyeket a múltban közkönyvtáraknak neveztek - mindenki számára hozzáférhető, fenntartásuk a területi hatóságokra hárul. Az 1987. december 31-i adatok szerint Lengyelországban 10 130 ilyen könyvtár volt, ebből 2 395-nek volt valamilyen státusza: vajdasági (49), a vajdasági közművelődési könyvtárak területi részlege (34), járási (20), egyéb városi (200), városi és községi (539), községi (1553). A többi 7 735 könyvtár a városi, városi és községi, illetve a községi könyvtárak fiókkönyvtára. A 10 130 könyvtárból 6 839 működött falun.

1987 végére a könyvtárak együttes állománya 128,9 millió kötetet tett ki. Ennek 22,9 százaléka gyermek- és ifjúsági szépirodalom volt, 40,5 százaléka felnőtt szépirodalom, 36,6 százaléka pedig egyéb irodalom és periodika. Ezek a könyvtárak 7 795 856 olvasót szolgáltak ki, akiknek majdnem a fele (3 092,8) falusi lakos, és több mint egyharmada (37,2 százaléka) 14 éven aluli. Az olvasók 156 657,6 könyvet kölcsönöztek, ennek 38,4 százaléka volt gyermek- és ifjúsági szépirodalom, 44,6 százaléka felnőtt szépirodalom, s a kölcsönzött könyveknek csupán 17 százaléka nem volt szépirodalmi mű.⁵

Tudni kell, hogy a lengyel közművelődési könyvtárak hagyományai a XVIII. század közepére nyúlnak vissza, de ezeknek a könyvtáraknak hosszú évtizedeken át a betiltás, üldözés, szétrombolás volt a sorsa, egyes lengyel könyvek kiadását, terjesztését, olvasását pedig tiltották és szigorúan büntették. Ugyanakkor a lengyelekre német és orosz könyvtárakat erőszakoltak rá. Ezek bojkottálása, mellőzése ugyanolyan hazafias kötelességnek minősült, mint a tiltott könyvek olvasása.

A függetlenség rövid időszakában (1918-1939) elég sok könyvtárat hoztak létre, ezeket különféle társadalmi és területi önkormányzatok finanszírozták.

A közművelődési könyvtárak hálózatának általános koncepcióját akkoriban dolgozták ki, realizálására azonban csak a második világháború után került sor, azokban az években, amelyekről a már idézett Stefan *Zolkiewski* a következőket írta: “ez az időszak... a helyreállítás időszaka volt, a nagy aktivitás és a társadalmi életben való részvétel jellemezte.” A kultúra szemszögéből ez a háború előtti időszak folytatása volt, de lényeges demokratikus változásokkal átszőve.”⁶

A spontán létrehozott könyvtárakat az államhatalom segítette, amikor 1946-ban kiadta “A könyvtárakról és a könyvállományok gondozásáról szóló dekrétumát”. A kiépítendő hálózat céljaul tűzték ki “a könyvtárak és a könyvek segítségével egy egységes kulturális tevékenységnek a társadalomba való bevezetését, valamint megadni minden egyes állampolgárnak azt a lehetőséget, hogy használhassa az ország egész könyvtári állományát...”

Ami a “közkönyvtárakat” illeti, a dekrétum leszögezte, hogy azok kötelesek szolgálni az olvasást a szó legszélesebb értelmében, a társadalmi nevelést, a szakmai felkészülést, valamint az ország vagy egy bizonyos terület minden polgárának kulturálisszórakoz-

tatását. Ezen feladatok ellátásához minden közkönyvtárnak rendelkeznie kellett külön felnőtt- és külön gyermek- és ifjúsági könyvvállománnyal, valamint olvasóteremmel, ahol kurrens folyóiratok találhatóak.”⁷

Bierutnak, a Lengyel Népköztársaság Elnökének 1947. novemberében elhangzott beszéde is kiemelten szól a könyvtárak szerepéről.⁸

Öt év múlva, az ún. “hibák” és “túlfeszítések” időszakának negyedik évében a “lengyel könyvtárügy történetében első” tanácskozáson E. *Ochab*, a LEMP akkori titkára, a politikai bizottság tagja, a könyvtárak és könyvtárosok feladataira térve nem fukarkodott a szavakkal: “Megnő a könyvtárosok sokezres hadserege munkájának jelentősége és felelőssége abban, hogy a tömegek kultúráját a fontos állami feladatok megoldásához és a szocializmus építéséhez szükséges magas színvonalra emeljék.

Saját szerepének és feladatának tudatában a könyvtáros nem elégedhet meg csupán a könyvtárosi szakma elsajátításával... A Népi Lengyelországban a könyvtáros a kulturális forradalom katonája, annak a népnek a szolgája, amely a munkásosztály vezetésével a szocializmust építi.

Állhatatosan és kitartóan kell növelnünk a könyvtárosok ideológiai felkészültségét...

...A könyvtárosok nem lehetnek kívülálló szemlélők..., kötelesek minél aktívabban részt venni az osztályharcban, kötelességük a tudás és a műveltség terjesztése, hozzá kell járulniok az embermilliók tudományos világnézetének kialakításához.

Mindezek megköveteli, hogy a könyvtárosok rendszeresen elemezzék a falvak lakosságának olvasási szokásait és fejlődésük akadályait, azzal a céllal, hogy a Párt és a tömegszervezetek segítségével leküzdjék ezeket az akadályokat és eljuthassanak könyvekkel a dolgozó parasztsághoz; olyan könyveket ajánlhassanak neki, amelyek segítik a lengyel falu előtt álló óriási gazdasági, politikai és kulturális feladatok megoldását.”⁹

Ezzel még nem ért véget a könyvtárak és könyvtárosok feladatainak felsorolása. Ugyanezen a tanácskozáson W. *Sokorski*, az akkori kulturális miniszter a következőket mondta: “Önök alkotják a kulturális támadás széles és egységes frontját, az ideológiai felépítmény frontját,.... a könyvtári frontot...

Könyvtárügyünk azon fő tényezők egyike, amelyeket a népi állam felhasznál az új ember nevelésében, az óriási kulturális forradalom megvalósításához.”¹⁰

Ez után a szó- és feladatzuhatag után, úgy tűnik, a hatalom soha többé nem vállalkozott a könyvtárak és könyvtárosok lehetőségeinek ilyen átfogó elképzelésre, bár, ahogy azt S. Zolkiewski említi: “a sztálini időszakban felépített bürokratikus struktúrák, sajnos eléggé időállóknak bizonyultak, és azóta is fékezői számos kulturális változásnak.”¹¹

A könyvtárak időnként parancsot kaptak olyan akciók megrendezésére, mint pld. a neutronbomba elleni tiltakozás megszervezése. 1973. első felében a “LEMP KB Propaganda Osztályának és a Kulturális-Művészeti Minisztériumnak határozata nyomán a közművelődési könyvtárak kötelesek voltak befogadni a pártpropaganda központjainak könyvvállományát... És ennek a határozatnak megfelelően a nagyközségi könyvtárak a helyi pártszervezetek állandó módszertani kabinetjévé váltak.”¹² Előfordult, hogy a “társadalom-politikai irodalmat népszerűsítő központ a legkülönbözőbb feladatokkal látta el a könyvtárakat..., pld. hogy pénzeszközök harminc százalékát fordítsák társadalom-politikai irodalom vásárlására, vagy hogy vásárolják fel a könyvesboltok raktáiraiban maradt ilyen témájú könyveket.”¹³

Hasonló utasításokat, parancsokat százával, sőt, ezrével idézhetnénk. Mégse tesszük, mert lényegüknél fogva ezek csak részei voltak az igazság látszatát keltő játéknak, formalitásnak. A könyvtáraktól nem is annyira a tényleges feladatok ellátását kívánták meg (amiknek az adott helyzetben gyakran nem is tudtak eleget tenni), hanem a szépen fésült jelentéseket. Nem említjük példaként a fenti utasításokat még azért sem, mert az 1968. április 9-én hozott fő jogi dokumentum, a könyvtári törvény is beismeri, hogy “a könyvtárak gyűjteményeikkel és felszerelésükkel együtt a nép tulajdona..., a nemzeti tudomány, a kultúra és a gazdaság fejlődését, valamint a társadalom szocialista nevelését szolgálják.” Maguk a “közművelődési könyvtárak pedig az olvasói igények fejlesztésére és kielégítésére hivatottak, valamint hozzájárulnak a kultúra népszerűsítéséhez.”¹⁴

A legújabb, hasonló rangú dokumentum, az 1984. április 26-án hozott, a kultúra népszerűsítéséről és a kulturális dolgozók jogairól és kötelességeiről szóló törvény “a kultúra terjesztésének központjaivá” nyilvánítja a könyvtárakat (10. cikkely), amelyek fő feladatai – egyebek között – a következők:

1. a kulturális nevelés és a művészet által történő nevelés;
2. a kulturális értékek gyűjtése, dokumentálása, hozzáférhetővé tétele és védelme;
3. olyan feltételek kialakítása, amelyek kedveznek az amatőr művészeti mozgalmak fejlődésének, valamint a tudás és a művészet iránti igények felébresztésének;
4. a népművészetnek, a folklórnak és a népi kézművességnek kedvező feltételek létrehozása;
5. a kulturális igények megismerése, felébresztése és kielégítése.”

A könyvtárak helyzetének és e helyzet változásainak alapos bemutatására itt nem vállalkozhatunk. Csupán néhány mondat erejéig vázoljuk a legjellegzetesebb és viszonylag állandó vonásokat. Röviden elmondhatjuk, hogy a “könyvtári front” nagyon rosszul volt felszerelve, és nem voltak ágyúi, “katonáinak” többsége sem volt eléggé felkészítve, “fizetésük” pedig a rájuk rótt “társadalmi funkció felelősségével” éppen fordított arányban állt. Egyrészt a könyvtárosok – általában – alacsony szintű képzettsége, a szakma elnöiesedése, a fluktuáció, másrészt az általánosan rossz munkafeltételek (a könyvtárépületek hetvenöt százaléka nem felel meg az építészeti-műszaki normáknak), a könyvtárak hiányos felszereltsége, harmadrészt a pénzeszközök és a szükséges könyvek hiánya, a hatóságok, iskolák és egyéb intézmények nem kielégítő segítsége – mindezek együttvéve lehetetlenné tették, hogy a könyvtárak megbírkózzanak a rájuk mért temérdek feladattal. Az egyes feladatok teljesítésére tett kísérletek következtében lehetőségeik még jobban szűkültek.

A negyvenes-ötvenes évek fordulóján végrehajtott állománytisztogatás, az állományok központi feltöltése ideológiailag kifogástalan, de értéktelen könyvekkel, amelyek nem voltak képesek kielégíteni az igényeket, az erőszakos és ügyetlen “nevelési” próbálkozások stb., mindezek a kívánttal éppen ellenkező hatást értek el.

“Az ötvenes évek első felében felerősödött a könyvtárakban a politikai jellegű propaganda-tevékenység. Pontosan ilyen irányvonalat javasolt a Kulturális- és Művészeti Minisztérium, valamint a helyi hatóságok is. Elveszték a helyes arányok a propaganda és a könyvtáraknak az olvasókra gyakorolt közvetlen hatása között. Realizálódtak az

élő szó különböző formái... pedig a fő fogyasztó a tanuló ifjúság volt, őket direkt ezekre a rendezvényekre vezényelték oda. Új könyvekből keveset kaptak a könyvtárak. A rendezvények szervezésével és a szemléltető propagandával elfoglalt könyvtárosok kevesebb figyelmet tudtak fordítani a közvetlen tanácsadásra. Hogy megnyerjék a hatóságok tetszését, a legkönnyebb utat választották, sajnos, az olvasás fejlődésének rovására.”¹⁵

“Az aratás idején a könyvtárosok felolvastak a pihenő aratóknak, akik azonban fáradtak voltak és nem is figyeltek rájuk.”¹⁶

A már említett tanácskozáson a Könyvtárak Központi Igazgatóságának képviselője elítélte a “reakció csökevényeinek káros tevékenységét”, ami szerinte abban nyilvánult meg, hogy valahol az opolei vajdaságban “az olvasók nem kölcsönöztek 1945 után írt könyveket”. Az okok vizsgálata “a templom kórus együttlétein elhangzott szuggesziókhoz” vezetett.”¹⁷

A közművelődési könyvtárak állományai eleinte spontán módon, “alkalmi” könyvekből alakultak ki, de később megtisztultak az “ideológiailag következtelen” könyvektől, a “giccstől”, és feltöltődtek nem csak a “helyes” klasszikus irodalommal, “termelési” hírekkel (újságokkal), hanem számos propagandafüzettel, rengeteg másodrendű, orosz-ból és más baráti ország nyelvről fordított könyvvel is, nos, ezeknek az állományoknak kellett “annak a harcnak a legfőbb fegyverévé” válniok, amelyet a könyvtárak vívtak ...mindenért, egyebek között az olvasókért is. Ami e fegyver és harc hatékonyságát illeti, úgy tűnik, erről már eleget beszéltünk.¹⁸

Az új társadalmi-politikai helyzetben, 1957-ben bevezetett és a mai napig érvényben lévő könyvvásárlási decentralizáció kétségkívül a legjobb, az olvasók szempontjából pedig sokkal előnyösebb megoldásnak bizonyult.

A következő jelenségek:

- a könyvtárak különböző (gyakran nem kielégítő) finanszírozása;
- a kiadói javaslatokban mutatkozó hiányosságok, a könyvről szóló információk tökéletlensége, a könyvészet alacsony szintje;
- a könyvtárosok tájékozatlansága a kiadványokat és a reális olvasói igényeket illetően;
- a könyvtárosoknak a különféle mutatók konformista elérésére irányuló törekvései növelték a szakadékot az olvasók végzettsége és igényei, valamint a könyvállományok struktúrája között.

Mindezek ahhoz vezettek, hogy bizonyos olvasók nem találtak igényeiket kielégítő könyveket a könyvtárban, és bizonyos könyvek nem találtak olvasóra.

Ezek után fel szeretnénk hívni figyelmüket néhány olyan jelenségre, amely jól jellemzi a könyv helyzetét az utóbbi évek Lengyelországában.

A fokozódó gazdasági válság, a társadalmi nyugtalanság, néhány társadalmi struktúra csődje, a társadalmi tudat változásai rányomták pecsétjüket a könyv létrehozására, terjesztésére és társadalmi befogadására. Ebben az időszakban teljesen nyilvánvalóvá vált a könyvelőállítás- és terjesztés egész központi rendszerének hozzá nem értése és rugalmatlansága. Kiderült, hogy tevékenysége nem annyira a tényleges társadalmi igények kielégítését szolgálja, inkább az utasító központok elvárásainak igyekszik eleget tenni.

Még jelenleg sem szűnt meg a kiadványok mennyiségének, példányszámának bizonyos területeken való jelentős csökkenése, a könyvek fizikai minőségének romlása. A

kiadványok száma még ma sem éri el a válság előtti maximumot, bár el kell ismerni, hogy javult a kiadói árukinálat struktúrája. A példányszámok erőltetett emelése, a vásárlói igények nem kielégítő ismerete, a könyvismertetési rendszer - mondhatni - hiánya és a jelentős áremelkedés olyan helyzethez vezetett, amit könyv-túltermelésnek nevezhetnénk, ha nem állnánk azzal a ténnyel szemben, hogy egy lakosra az utóbbi években kb. 6 db könyv jutott évente, és egyes könyveket még mindig csak a "pult alól" vagy a "fekete piacról" lehet beszerezni.

A magas és állandóan növekvő könyvárak már kirekesztették a vásárlók köréből az alacsony jövedelműeket és egyre inkább korlátozzák a könyvtárak vásárlásait is.

A gazdasági, igazgatási és bürokratikus tényezők oda vezetnek, hogy - amint ezt már jeleztük - a kijelölt eredmények elérése, a folyó feladatok teljesítése, a különféle kampányokban való részvétel fontosabbnak számít, mint maga az alaptevékenység - az olvasói igények kielégítése.

Az utóbbi időkben végzett kutatások rámutatnak a lengyel közművelődési könyvtárak társadalmi tevékenységének néhány körülményére:

- az olvasóközönség a lakosság kisebb részét képezi, kisebb, mint a tömegkommunikációs eszközök közönsége; a közművelődési könyvtárak e közönségnek csupán egy kis, részét (nők, gyerekek, ifjúság, falusi lakosok) szolgálják;
- több mint tíz éve elvben nem változott a könyv társadalmi hatóköre: a felnőtt lakoságnak kb. harminc százalékát foglalja magába, a könyvtárhasználat intenzitása a sporadikusságtól a rendszerességig változó, de állíthatjuk, hogy ebben a körben a könyv nemcsak elismert, hanem reális és átértézt érték is;
- félelmetesen nagyok azok a társadalmi csoportok, amelyek a könyvet nem tekintik feltétlenül szükséges attributumnak, az olvasást pedig olyan foglalkozásnak, amire csak akkor kerülhet sor, ha nincs semmi érdekes tennivaló. Az 1985-ben végzett kutatások azt mutatják, hogy minden hetedik lengyel lakásban nincs könyv; falun öt házból kettőben nem található könyv;
- csökken a könyv presztízse. Még 10 évvel ezelőtt a könyv az elismert értékek hierarchiájában magas pozíciót foglalt el, még a nem olvasó személyek is elismerték az olvasás számos előnyét. Jelenleg a vizsgált személyek többsége (főleg fiatalok, falusi lakosok, alacsony végzettséggel rendelkező személyek) a legkisebb zavar nélkül kijelenti, hogy az olvasás csupán iskolai kötelesség, vagy időpocsékolás;
- az átlagtudatban az irodalmi szöveg az információ olyannyira nem népszerű formájává válik, hogy sokak véleménye szerint teljesen helyettesíthető más formákkal (pld. mozival, televízióval);
- nőtt a könyvtáron kívüli könyvforrások jelentősége - barátoktól, ismerősöktől való kölcsönzés. Általában innen származnak az olvasásra érdemes könyvekről szóló információk és itt zajlik az olvasóvá válás sajátos folyamata.

"A hetvenes évek második felében a közművelődési könyvtárak tevékenységében beállt a hanyatlás, elkezdődött a pangás időszaka. És ez folytatódik annak ellenére, hogy változatlanul nő a könyvtárak és fiókjaik száma, valamint állományuk is, sőt, a "tevékenység hatásosságának" egyes jellemzői is nőnek. Ebben az időszakban jelentkezik az "eredményesség paramétereinek stabilizációja": az olvasók aránya változatlanul kb. 19-20 százalék, egy lakosra 4 könyv jut, egy olvasóra évente kb. 20... A pangás fő oka ... abban

a tényben kereshető, hogy éppen ebben az időszakban kezdik elveszíteni a közművelődési könyvtárak és fiókjaik a falvakban és a kisebb városokban a kulturális szférában őrzött monopóliumukat, és átengedik azt a kultúra egy másik képviselőjének, a televíziónak.”¹⁹

A hatvanas évektől kezdődően “A könyvkiadásban, a színházi előadásokban, a rádió- és televízióműsorokban egyre jobban dominál a szórakoztató műfaj... Az igényes alkotóművészet egyre inkább elitnek számít, kiszorult a tömegek életéből, társadalmilag másodrendűvé vált... A televízió a könnyű (műfajú) propaganda és a leegyszerűsített agitáció eszköze lett, a tartalmas, komoly műsorok hatásfoka gyengült. Ugyanakkor az olcsó, tömegszórakoztató műfajok egyre erőteljesebben törtek előre.”²⁰

Ide kívánczik még Jozef *Tejchma* kétszeres kulturális-művészeti miniszter különösen kompetens véleménye: “A háború után szegények voltunk, a kultúra kiadásai azonban prioritást élveztek... Később ezek a kiadások egyre jobban csökkentek, és a hetvenes években.. bekövetkezett a kulturális bázis súlyos válsága. Visszaesett a könyvtermelés.”²¹

A fenti idézetek illusztrálják, hogy a hatalom eleinte milyen fontos intézménynek tartotta a közművelődési könyvtárat, amely képes a társadalom befolyásolására. Az egyéb tömeginformációs eszközök elterjedésével egyidejűleg – melyek a szociotechnikai feladatok realizálása szempontjából a többség számára sokkal vonzóbbak és ezáltal hatásosabbak is, – a könyvtárak háttérbe szorultak. Tehát a könyvtárak pangásának és regressziójának megnyilvánulásai nemcsak az általános válsággal magyarázhatók, hanem azokkal a változásokkal is, amelyek a kultúrpolitika preferenciáiban következtek be.

Ami a rádióval és televízióval való ellátottságot illeti, a hetvenes évek közepén Lengyelország elérte a telítettség küszöbét. 1984-ben a vizsgált otthonok 95 százalékában volt televízió, 94 százalékában rádió.²² “A vizsgált személyek 47 százaléka tölt naponta több órát a tévékészülék előtt.”²³ Ennek alapján állítható, hogy a lengyel társadalom nagyobbik része a televízió monokultúrához közeli körülmények között él.

Az utóbbi évek kutatásai rámutatnak a lengyel átlagállampolgár kulturális tudatát alakító két mechanizmusra. Abban, amit Abraham *Moles* “a koponya berendezésének” nevez, a legjobban látható az iskola és a tömegkommunikációs eszközök hatása. “Kétségtelen, hogy a tömegkommunikációs eszközök a leghatásosabb tényezők jelenleg a kulturális asszociációk és ezzel a ”kulturális tudatalatti” kialakulásában.”²⁴ A kulturális tudatot manapság inkább a népszerű táncdalénekesek nevei és nem az irodalmi művek hősei, vagy a kortárs írók, államfők nevei képezik. Ez a megállapítás elsősorban a fiatalokra vonatkozik. A felnőttek tudatának “berendezésére” erősebben nyomja rá pecsétjét az iskola.

A szabadidő-szférát teljes egészében befolyásolja a televízió, holott ez az a terület, ahol helyet kaphat, és ahol helyet kell kapnia az olvasásnak. A szabad időn kívül olvasással csak olyan emberek foglalkoznak, akik szakmájuknál fogva kapcsolatban állnak a könyvvel.

Azokban az országokban, ahol a “kiadói tevékenység, Lengyelországhoz hasonlóan, alá van rendelve a kultúrpolitika általános elveinek, nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a könyvtárakban olyan kiadványokat gyűjtsenek, amelyek nem felelnek meg az általánosan elfogadott oktatási és nevelési irányvonalaknak. Fennáll viszont egy másik veszély: az állománygyarapítási politika eltér az olvasók tényleges igényeitől, ez rendszerint akkor következik be, amikor a könyvtárosok engednek a felülről jövő nyomásnak.”²⁵

A lengyel közművelődési könyvtárak között vannak olyanok, amelyek önállóan döntenek az új könyvek vásárlásáról, és léteznek olyanok, amelyek állománya a fölöttük álló nagyobb könyvtárak kegyeitől, illetve azok jó vagy rossz működésétől függ.

A "nyomást", vagy - tágabban értelmezve - az állománygyarapításra ható tényezők sokaságát nehéz volna felsorolni. Elsődleges jelentőségűek azonban a pénzeszközök, a kiadói ajánlatok és a szabad választás lehetősége. A kulturális és művészeti miniszter utasításai általában nem kötelező érvényűek. A vásárlásokra (legalábbis az utóbbi években) a miniszter utasításainál nagyobb befolyással volt a könyvkereskedő, aki azt mondta, hogy a hiány-könyvekből nagyon keveset kapott, és egy bizonyos könyvet csak azzal a feltétellel ad el a könyvtárnak, ha az három más, senkit nem érdeklő könyvet is vesz. Az a könyvtárosi nézet, hogy a könyvtár az irodalmi remekművek kincsestára, oda vezethetett, hogy ez a könyvtár ki tudta elégíteni a bölcsészhallgatók igényeit, de nem tartott könyvet a krimikedvelő munkás részére, vagy a háziasszony számára, aki élvezi az "Elfújta a szél" - típusú könyveket. Egy ezzel ellentétes meggyőződés viszont éppen ellenkező eredményekhez vezethet. A közművelődési könyvtárak gyűjteményei különböző, még konfliktusos, hivatalos és nem hivatalos "nyomásokról" tanúskodnak. Elképzeltük tehát, hogy a könyvtári tevékenység különféle körülményei között mekkora különbözőségeket idéznek elő ezek a külső hatások az egyes könyvállományokban.

A harminc éve folyó, időszakos, a közművelődési könyvtárak állománygyarapítását és állományhasználatát vizsgáló kutatások meggyőzően tanúskodnak arról, hogy bizonyos jelenségek folytonosak, míg mások bizonyos divatoktól függenek (főleg, ami az olvasók és a könyvtárosok viselkedését illeti).

A konstans, - és emiatt bosszantó - jelenségek a következők:

- a könyvtárak bizonytalansága a pénzeszközöket, a kiadók ajánlatait és azok realizálását, valamint a könyvek hozzáférhetőségét illetően;
- olyan könyvek vásárlása, amelyek pillanatnyilag kaphatók, és van rájuk pénzalap (ez utóbbi elvész, ha nem költik el egy bizonyos időn belül);
- olyan ismeretlen könyvek vásárlására, melyeknek az adott közegben való felhasználását nem mérték fel, vagy amelyek nincsenek összefüggésben az adott közeg lehetőségeivel, szükségleteivel (hátha betéved valaki ebbe a falusi fiókba és keresni fogja a "Nyelvtudomány aktuális problémái"-t - megtörtént eset);
- a legolcsóbb könyvek nagy tételben való vásárlása, ami bizonyos - a főnökség által gyakran nagyrebecsült - mutatók elérését tette lehetővé. A jelenség magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy a kiadók nem teszik lehetővé a választást az egyszeri használatra való és a könyvtári felhasználásra alkalmas könyvek között. Vagy megvásárolható a - már a feldolgozás során - széteső könyv, vagy semmi sem vásárolható meg;
- olyan könyvek megvásárlása, amelyek a könyvállomány valamilyen mitikus, "példaszerű strukturáját szolgálják"²⁶;
- a közművelődési könyvtárak állománya állandóan növekszik, ez köszönhető:
 - a nem túlságosan racionális vásárlásoknak,
 - a nem szívesen végzett szelektálásnak (hiszen a használaton kívüli könyvek törlése negatív értékelést kaphat a főhatóságoktól),
 - a sikeres könyvgazdálkodás hiányának egy könyvtárhálózat keretein belül,

- annak, hogy az olvasók többsége rendszeresen és folyamatosan mellőz bizonyos könyveket,
- azon próbálkozások hiányának, amelyekkel felkeltenék a könyvtárosok az olvasók érdeklődését bizonyos könyvek iránt (ez több esetben annak az eredménye, hogy a könyvtárosok olvasottságának szintje nem üti meg a kívánt mértéket); ami az olvasók egy részét illeti, igazolt az említett viselkedés, hiszen sokan nem értenek egyet a hasonló, erőltetett beavatkozásokkal.

“A könyvtárak mai helyzetének abszurduma nyilvánvaló és világos: a könyvtárak túlszűfoltak, helyhiánnyal küszködnek, ugyanakkor a könyvek egyharmada iránt tíz év alatt sem érdeklődik senki.”²⁷

Egyre nő az olvasók többségének körében (de lehet, hogy minden olvasóban) a közöny (ellenszenv, “nemkívánás”) a következő műfajok és irodalmak iránt:

- a költészet és a dráma;
- kevés kivétellel mindenféle XIX. század előtti irodalom, ideértve az antik irodalmat is;
- egyre több olyan XIX. és XX. századi mű, amelyek pedig a lengyel- és a világirodalom jelentős alkotásai közé tartoznak (szemünk láttára megy végbe - többek között - *Zeromski*, *J.Konrád*, *Balsac*, *Dickens*, sőt *Dosztojevszkij* “olvasásának elhalása”);
- egész nemzeti, de különösen a szláv irodalmak, és, egy divatos időszak eltelte után a dél-amerikai irodalom;
- az avantgarde szövegű könyvek;
- a filozófiai és a társadalompolitikai könyvek;
- a tudományos-népszerűsítő, szak- és tudományos könyvek.

Bizonyos megértéssel nyugtázzuk az olvasók közönyét a: rövid irodalmi formák iránt (elbeszélés- és novellagyűjtemények), a kortárs írók másodrendű, formálisan “merész” művei iránt, a társadalompolitikai irodalom egy része iránt, a divatjamúlt könyvek iránt (egyre rövidebb ideig tart ez az - általában a TV által létrehozott - divat, amelynek ékes példája az “Izaura” (nálunk: “Rabszolgasors”), ezt a többrészes tévéfilm sugárzása után hihetetlen gyorsasággal, alig néhány hónap leforgása alatt adták ki 500 ezer példányban. A közművelődési könyvtárakban a legnagyobb sikernek örvendenek a: gyermek- és ifjúsági irodalmi alkotások (ezeket a 8 milliónyi könyvtárhasználó fele olvassa), az olvasmányos, áttekinthető regények, melyekben a lélektani fejtegetések helyett párbeszéddek vannak, szerelmi motívumok, erotikus jelenetek stb., a krimik és a detektívregények, különösen, ha azok az angolszász nyelvterületen íródtak, legrosszabb esetben azonban megteszik a hazaiak is, az iskolai könyvek (kötelező olvasmányok).

Félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy a felsoroltak több mint tízezer könyvtárra vonatkoznak, és az általánosan létező jelenségeket kívánják kifejezni. Kétségtelen, hogy nyolc millió könyvtári tag között olyanok is akadnak, akik szívesen olvassák *Arisztophanészt*, *Platont*, *Rabelais-t*, *Descartes-t*, *Puskin-t*, *Seifert-et*, vagy akár *Brezsnyev* visszaemlékezéseit. Mi azonban nem a kivételekről beszélünk, bár úgy gondoljuk, hogy a közművelődési könyvtárak feladatai közé tartozik (s lehet, hogy első-sorban) az ő igényeik kielégítése.

Végezetül még néhány problémára szeretnénk felhívni a figyelmet.

- Kötelességeik, kapott utasításaik és a hozzájuk fűzött elvárások szerint a közművelődési könyvtáraknak univerzális intézményeknek kell lenniük, vállalniuk kell a nevelő szerepét, segíteniük és helyettesíteniük kell az iskolát, támogatniuk kell a társadalmi és politikai szervezeteket, szakiskolákat, egyetemeket és az élet különféle szféráit. Ezek az elvárások annak a kultúrpolitikának egy bizonyos koncepciójából fakadnak, amely az ember, a társadalmi csoportok, az egész társadalom nevelésének átfogó programját képviseli.

“Történelmi távlatból kijelölhető az a két fő funkció, melyek teljesítését az állam kultúrpolitikájának a háború utáni időszakban magára kellett vállalni. Ez a helyzet tulajdonképpen a mai napig is tart. Az első a politikai funkció, mivel a kultúrpolitika mindig is a hatalom ügye volt, és az is maradt. Mióta a kommunista párt átvette és megerősítette a hatalmat, azóta a politika feladatává vált, hogy az állam kulturális tevékenységét alárendelje a hatalomnak...”

A kultúrpolitika másik feladata kapcsolatban áll az állam és intézményei előtt álló társadalompolitikai feladatoknak a kultúra területén való teljesítésével. Ilyen feladat pld. a kultúra rendszerének a társadalmi igazságosságon alapuló megszervezése.”²⁸

- A politika másik jellemző vonása a kulturális koncepció pontos kijelölése, illetve a kultúrában való részvétel volt. Bámolatba ejtő egyszerűsége annak a meggyőződésnek volt az eredménye, amely szerint egy művészeti alkotás “fogyasztásának” szükséges feltétele a kínálat feltalálása. Az ilyen felfogás természetesen a fogyasztó tényleges szükségleteinek, érdeklődési körének, kompetenciájának mellőzéséhez vezetett. E politika egyik eredménye a könyvtári állományok hipertrófiája lett, - sokmillió, statisztikailag impozáns, kulturális vonatkozásban azonban nagyrészt nem működő potenciál. Ugyanezen politikának a másik, nem kevésbé fontos eredménye a sajtó által, vagy a kutatások során ismertté váló, a tényleges kultúráról, ezen belül pedig az olvasói preferenciákról szóló adatok krónikus figyelembe nem vétele.
- A közművelődési könyvtár, mint minden társadalmi szerv, szoros kapcsolatban áll közegével, belőle nő ki, és őt szolgálja. A kapcsolat jellegétől (annak meghatározásától és ápolásától) függ a könyvtárak helyzete, lehetőségei és tevékenységének értelme. Ha figyelembe vesszük a könyvforrásokat, a káderek kiválasztását, a szakmai felkészültséget, a munkaszertetet, akkor el kell ismerni, hogy a könyvtárak egy kicsit mindenfelé foglalkoznak (vagy foglalkozhatnak), de semmivel igazából. Az olvasók többsége helyesli és használja az állomány kétharmadát, ha az tartalmazni fog ifjúsági irodalmat, kötelező olvasmányokat, valamint időközönként cserélődő könnyű és kellemes regényeket.

Egy kicsit leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a háború utáni évtizedek során a közművelődési könyvtárakat azzal a céllal hozták létre, hogy az alábbi fajok képviselőit alakítsák ki: homo faber, homo politicus, homo sapiens, homo totus. A könyvtárhasználók között azonban a homo ludens faj képviselői vannak többségben.

Strukturális változásokra van tehát szükség a lengyel könyvtárügyben.

Jegyzetek

1. ZÓŁKIEWSKI, S.: A szocialista ország tömegkultúrája. In.: Páros vagy páratlan. Vázlatok 1938-1980., Varsó, 1983. 125. p.
2. ZÓŁKIEWSKI: Előszó. 20. p.
3. Ibid., 20-21.p.
4. Ibid., 22.p. (kiemelések itt és a továbbiakban a szerzőktől)
5. A közművelődési könyvtárak adatai számokban, 1987. Gépírat.
6. ZÓŁKIEWSKI S. Az autonóm alkotók kultúrája. 20.p.
7. A könyvtárakról és a könyvállományok védelméről szóló, 1946. április 17-én közzétett dekrétum. (Hivatalos Közlöny, 26.sz. 63. cikkely). Az idézet a "Tudományos könyvtárak törvényes előírásai"-ból való. Gyűjtemény. Átdolgozta T. Zarzebski, Varsó, 1966. 4.,7.p.
8. BIERUT: A kultúra terjesztése. A Wrocław Rádióállomás megnyitásán elhangzott beszéd. 1947. XI. 6. Varsó, 1958., 14.p.
9. OCHAB: A LEMP KB nevében elhangzott beszéd. In.: Az olvasás kérdései a Népi Lengyelországban. A könyvtárosok országos tanácskozása, Varsó, 1952. május 20-29. Varsó, 1952. 24-26.p.
10. SOKORSKI, W.: Könyvtárügy a Népi Lengyelországban. Az olvasás problémái... 26-29.p.
11. ZÓŁKIEWSKI, S.: Az autonóm alkotók kultúrája. 207.p.
12. KICZYNSKA, Z.: A társadalompolitikai irodalom terjesztése az Olsztyni Vajdaságban. XI. Általános Tanácskozás, Nidzica 1973. 39-40.p.
13. DARASZ, Z.: Az állománygyarapítás és feldolgozás vajdasági rendszerének előfeltételei és hatásai. Állománygyarapítás és feldolgozás a közművelődési könyvtárakban. A Rzeszówi Országos Konferencia anyaga. Varsó, 1985. 84.p.
14. 1968. április 9-én kiadott könyvtári törvény. (Hiv. Közlöny, 12. sz. 63. cikkely). Az idézet a Jogi Törvényekből való. 349, 354.p.
15. BERNARD, J.: A Wrocław Városi Könyvtár fejlődése 1945-1954. Wrocław, 1985. 76-77.p.
16. Ibid.: 75.p.
17. KOZIEL, Cz.: A könyvtárak és az olvasás kérdései. Az olvasás problémái Lengyelországban. 82.p.
18. SOKORSKI, W. beszédéből kiragadott idézet meggyőzőnek látszik: "A klubok és a munkásszállások könyvtárainak vizsgálata kimutatta az olvasók érdeklődésének alacsony szintjét, és az olvasók érdeklődésének ébresztésére tett kísérletek eredménytelenségét. Tychy város munkásszállásain, ahol kizárólag fiatalok laknak, a könyvtárat 3 hónap leforgása alatt 3 ember vette igénybe, akik három könyvet kölcsönöztek. Nagyon sok esetben konstatálható, hogy a községi klubok nem használják a községi könyvtárakat, amelyek állandóan zárva tartanak a népi tanácsok épületeiben, ugyanakkor a könyvtárosokat kihasználják más, véletlenül sem könyvtári munkák végzésével."
19. A közművelődési könyvtárak számokban: 1984. Varsó, 1985., 92, 94-95.p.
20. KOSSAK, E.: A kulturális helyzet jelenlegi diagnózisa a kultúrpolitika 36 éves gyakorlatának tükrében. In.: A kultúra fejlődésének feltételei és céljai a Népi Lengyelországban. Varsó, 1981. 12-13.p., 19-20.p.
21. TEJCHMA, J.: A "Fiatalok Zászlaja"-nak adott interjú". 1981. IV. 17-20. Az idézet Tejchma: "Politika és kultúra" c. könyvéből való. Varsó, 1981. 99.p.
22. GOBAN-KLAS, T.: A lengyel társadalom kulturális tudata. Krakko, 1985., 11-13.p.
23. PISAREK, W.: A sajtó, a rádió és a televízió helye a lengyelek kulturális tudatában. Krakko, 1987. 37.p.
24. GOBAN-KLAS, T.: 58.p.
25. KOŁODZIEJSKA, J.: Közművelődési könyvtárak. A fejlődés fő irányvonala. Varsó, 1972. 174.p.
26. Hasonlítsuk össze Z. Darasz 82.p.: "A könyvgyűjtemények strukturáját úgy javítsuk, hogy megfeleljenek az általánosan elfogadott szabályoknak. 1973-1974-ben a gyűjtemények strukturája jelentősen különbözött a mintaszerűtől. 106.p.: És így néz ki a könyvállomány ajánlott strukturája."
27. Ibid.: 27.p.